

מורנו" להחזיר עטרה ליושנה סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

הלכות שמיטה

אלו חובות נשמטים בשמיטת הכספים

יחידה מספר 23

דברים פרק טו, א-ב

מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה: וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּט כָּל בְּעַל מִשָּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יֵשֶׁה בְּרַעְיוֹ לֹא יִגַּשׁ אֶת רַעְיוֹ וְאֶת אַחִיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לֵה':

ביחידה הקודמת עסקנו בהגדרת שמיטת הכספים. ביחידה זו נברר אלו חובות נשמטים ואלו אינם נשמטים בשמיטת הכספים.

חוב שלא ניתן לתבוע בזמן שמיטת הכספים

במסכת מכות מובאות שתי גירסאות למימרא שאמר שמואל:

תלמוד בבלי מסכת מכות דף ג עמוד א

אמר רב יהודה אמר שמואל: המלווה את חברו לעשר שנים - שביעית משמטתו, ואף על גב דהשתא לא קרינן ביה לא יגוש, סוף אתי לידי לא יגוש איכא דאמרי, אמר רב יהודה אמר שמואל: המלווה את חברו לעשר שנים - אין שביעית משמטתו, ואף על גב דאתי לידי לא יגוש, השתא מיהא לא קרינן ביה לא יגוש

רש"י מסכת מכות דף ג עמוד ב

ואף על גב דהשתא - בשביעית לא קרינא ביה לא יגוש שהרי אם בא לנגשו בלא שביעית נמי אינו יכול לא אמרינן כיון דלא קרינן ביה לא יגוש לא קרינן ביה שמוט דסוף אתי לידי לא יגוש והכי משתמע ביה קרא לא יגוש בזמנו את רעהו כי קרא שמטה קודם לכן

פעמים שמראש מוגדר זמן לתחילת פרעון של הלוואה. קביעת הזמן הזו מגדירה למלווה מראש שאין לו זכות לדרוש את הכסף שחייבים לו עד לזמן שנקבע. אם הלוואה ניתנה, והוסכם מראש שלא תיגבה עד זמן המאוחר לזמן שמיטת החובות (בסוף השמיטה הקרובה) האם השמיטה משמטת חוב כזה? כנראה שהייתה התלבטות מה רב יהודה אמר בשם שמואל: האפשרות הראשונה היא שגם אם בזמן שמיטת הכספים לא ניתן לתבוע את החוב, השמיטה משמטת את החוב (כפי שמסביר רש"י - "לא יגוש" - בהגיע מועד הפרעון, "כי קרא שמיטה" - מכיוון שעברה שמיטה על הלוואה). האפשרות השנייה היא ששמיטת החובות משמטת רק את החובות שניתן לתבוע, לנגוש, בזמן שמיטת החובות.

רוב הראשונים פוסקים כאפשרות השנייה. הריטב"א מסכם את המחלוקת והשיקולים:

חידושי הריטב"א מסכת מכות דף ג עמוד ב¹

יש שפסקו הלכה כלישנא קמא, משום דרבא דהוא בתרא הכי סבירא ליה ... ועוד דספיקא דממונא חומרא לתובע וקולא לנתבע, וכן כתב ה"ר אליהו באזהרותיו² "אם לעשר שנים ילוונו בחצי ימיו יעזבנו"

מכיוון שמדובר בספק ממוני, הנטייה היא לפסוק לפי השיטה שאינה מוציאה כסף. במקרה זה הנטייה תהיה לומר שהשמיטה תחול בכדי שהנתבע לא יאלץ להוציא ממון.

אבל ר"ת ז"ל פסק כלישנא בתרא, והגיה באזהרותיו "אם לעשר שנים ילוונו לא במשפט בחצי ימיו יעזבנו"

¹ דברים מקבילים ביותר מופיעים בתוספות מסכת בבא בתרא דף קמה ע"ב ד"ה "ואין"
² ה"אזהרות" הם פיוטים שחיברו ראשוני אשכנז. עניינם היה לסקור בקצרה את המצוות, כהכנה לשחזור מעמד הר סיני בשבועות. מכיוון שגדולי ישראל עסקו בחיבור הפיוטים הללו, פעמים רבות מתייחסים לרמז בהם כשיטה מבוססת בראשונים.

והביא ראייה לדבריו מדאמרין בפרק מי שמת (מסכת בבא בתרא דף קמ"ה ב) גבי שושבינות שאין שביעית משמטתו, דלא קרינא ביה "לא יגוש", דאכתי לא מטי זימניה

במסכת בבא בתרא מובאים דיונים הלכתיים להשלכות להלכות חושן משפט מהנהוג להתייחס למתנות נישואין הדדיות כחובות שיש לפורען. אחד הנושאים העולים זו השאלה: אם מתייחסים לכך כהלוואה, האם השביעית משמטת את ההלוואה הזו? מסקנת הגמרא היא שלא, מכיוון שלא ניתן לתבוע את השושבינות בזמן שמיטת החובות, אלא רק בעת הנישואין. ר"ת לומד מכך שכל חוב שאין אפשרות לתבוע בזמן שמיטת החובות אינו נשמט. אך רוב הראשונים דוחים את הראיה:

ובתוספות וכן הרמב"ן ז"ל דחו ראייה זו, דשאני התם דשמא לא יבא לעולם לידי לא יגוש, כי כמה תנאים יש בה לכאורה יתכן שיש הבדל בין הלוואה שטרם הגיע זמן פרעונה, ושושבינות, שאינו רק עניין של זמן, אלא תלויה בנישואין שטרם קרו (ומספר תנאים אחרים המופיעים בסוגיה שם). בהחלט יש מקום לומר שהשושבינות עדיין לא חלה כלל, בשונה מהלוואה שניתנה, אך הגבלת זמן התביעה מלאכותית. ברם, למעשה רוב מוחלט של הראשונים פוסק כר"ת:

והרמב"ן ז"ל פסק כלישנא בתרא כדברי ר"ת ז"ל

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ט

המלוה את חברו וקבע לו זמן לעשר שנים אינו משמט, אף ע"פ שהוא בא לידי לא יגוש הרי הוא עתה אינו יכול לנגוש **שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף י** המלוה את חברו וקבע לו זמן לעשר שנים או פחות או יותר, אין שביעית הבאה בתוך הזמן משמטתו, דהשתא לא קרי ביה לא יגוש

❖ **הרחבות – שמיטה שנייה?**

סתם הלוואה

תלמוד בבלי מסכת מכות דף ג עמוד ב

תנא: המלוה את חברו סתם - אינו רשאי לתבועו פחות מלי יום

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן עג סעיף א

המלוה את חברו, סתם, ולא קבע לו זמן, במקום שאין להם מנהג, יש לו זמן שלשים יום, שאינו יכול לתבועו קודם ברירת המחל הוא שלא תובעים הלוואה בשלושים הימים הראשונים. האור זרוע מסיק מכך שאם אדם נתן הלוואה לחברו בחודש אלול של שנת השמיטה, ההלוואה לא תשמט:

ספר אור זרוע חלק ד פסקי עבודה זרה סימן קכג

לפום מאי דפרישית דהילכתא דהמלוה את חברו לעשר שנים אין שביעית משמטתו, דאף על גב דאתי לידי לא יגוש השתא מיהא לא קרינן ביה לא יגוש. ולפי מה דפרישית לעיל דיום אחרון של שביעית משמט. יש לי ללמוד דהמלוה את חברו בחצי חדש האחרון של שביעית דאין נשלמין לו לי יום עד שמינית דאינו משמט. דאף על גב דאתי לידי לא יגוש בשמינית. השתא מיהא ביום אחרון של שביעית ליכא לא יגוש ואינו משמט

הב"ח חולק על כך:

ב"ח חושן משפט סימן סז אות יג

בסתם הלוואה שהיא לשלושים יום שביעית משמטת בסופה, ואפילו לא הגיעו עדיין שלשים יום, דקרינן ביה 'לא יגוש'. דדוקא במלוה לזמן קבוע לא קרינן ביה 'לא יגוש'

מדוע? מה ההבדל בין שלושים הימים שמקציבים להלוואה רגילה לבין הקצבת כל זמן אחר, שדוחה את ההשמטה? התומים מסביר:

תומים סימן סז ס"ק טז

אף על גב דסתם הלוואה שלשים יום, מכל מקום אי תפיס המלוה משל לוה לא מפקינן מיניה, כיון דקובעו זמן

כלומר, יש הבדל בין סתם הלוואה שלושים יום והלוואה שהגדירו עבודה זרה זמן. כאשר מגדירים זמן פרעון להלוואה, המשמעות היא שאסור למלוה לבקש את ההלוואה במשך הזמן הזה. אם הוא יתפוס משל הלוה

נשיב את הכסף ללווה, מכיוון שמשפטית החוב אינו בתוקף עד הגיע זמן הפירעון שנקבע. לעומת זאת, מקובל לא לתבוע את הלווה בחודש אחרי נתינתו, אך זה נובע ממסכמה חברתית לא להציק ולנגוש את הלווה בטווח כה קצר מההלוואה. אך משפטית הלוואה בתוקף.

מה סובר האור זרוע? ניתן להציע שתי אפשרויות:

א. האור זרוע חולק על הגדרת סתם הלוואה שלושים יום: לשיטתו, מכיוון שמקובל לא לתבוע את החוב בשלושים הימים הללו, יש להתייחס להלוואה כהלוואה שעדיין איננה בתוקף.

ב. האור זרוע חולק על ההגדרות מבחינת דיני השמיטה: האור זרוע מסכים שהלוואה בתוקף. אך גם אם הלוואה בתוקף, אם בפועל לא מקובל לתבוע אותה, אין נגישה בזמן חלות שמיטת הכספים, ולכן הלוואה איננה נשמטת.

בדבר אברהם פוסק כאפשרות הראשונה:

שו"ת דבר אברהם חלק א סימן לב

סתם הלוואה דינה כקבע זמן לאחר לי

ברם, ניתן להוכיח את דברי הב"ח מהלכה מפתיעה ברמב"ם:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ט

המלווה את חברו וקבע לו זמן לעשר שנים אינו משמט, אף ע"פ שהוא בא לידי לא יגוש הרי הוא עתה אינו יכול לנגוש, התנה עמו שלא יתבענו שביעית משמטת

הרמב"ם אומר שאם קבעו את זמן הפירעון אחרי השמיטה, השביעית אינה משמטת. אך אם התנו ביניהם שהמלווה לא יבקש את הכסף – השביעית משמטת.

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ט

ונראה לי טעם הדבר שאע"פ שאינו יכול ליגוש אותו כיון שהחוב מוטל עליו והוא חייב לפרוע בכל עת לצאת ידי שמים גם אם יתפוש המלווה משל הלווה יכול ליקח אותו בחוב ואין מוציאין ממנו נגוש ועומד הוא ולא דמי לקובע עליו זמן שאין עליו שום חיוב בתוך הזמן

המהר"י קורקוס מסביר בדיוק את מה שהסביר התומים: יש להבחין בין שני מצבים שונים: כאשר קובעים זמן פירעון בעוד עשר שנים, משפטית החוב אינו בתוקף. אך ישנם מצבים בהם החוב בתוקף, אך המלווה מקבל על עצמו לא לתבוע. התומים והב"ח מבינים שהוא הדין לסתם הלוואה שלושים יום – אין כאן תנאי והסכמה לא לתבוע, אלא הבנה שלא כך מתנהלים. זה אינו שונה ממצב בו התנו ביניהם שהמלווה לא יתבע לעת עתה.

הגרש"ז גזר מכך נפקא מינה נחמדה:

שלחן שלמה שביעית עמוד שג

אף שסניפי הבנק סגורים בערב ראש השנה של שמינית סמוך לשקיעת החמה, בזמן שהשביעית משמטת, ובפועל הלקוח אינו יכול לגבות את פקדונותיו עד לאחר השביעית, מכל מקום צריך הלקוח לעשות פרוזבול, ואם לא עשה שביעית משמטת

שם הערה כח

מלווה לעשר שנים עדיין לא הגיע זמן הפירעון, מה שאין כן הכא למעשה החיוב של הבנק על הכסף קיים גם בערב ראש השנה, רק סדרי הבנק וזמני הפתיחה מגבילים את הגבייה בפועל, לכן צריכים לעשות פרוזבול בשביל שלא יישמט סוף שביעית את החוב של הבנק

נחדד: נניח שלווה בורח לארץ אחרת ומסתתר שם בכל החודש האחרון של השמיטה. יש מקום לומר שהלוואה לא ניתנת לפרעון בזמן שמיטת הכספים, ואם כך החוב לא יישמט. הגרש"ז מסביר שזה לא נכון: החוב עומד לגבייה, ובמקרה יש מניעה חיצונית מגביית החוב. חוב זה נשמט. החוב שאינו נשמט הוא חוב שהוגדר על ידי הצדדים שאין יכולת לתבוע אותו לפני השמיטה.

לסיכום:

האם הלוואה שזמן פרעונה נקבע אחרי השמיטה נשמט?

במסכת מכות (דף ג ע"א) מובאות שתי גרסאות בדברי רב יהודה בשם שמואל בשאלה זו.

רוב מוחלט של הראשונים והפוסקים פוסקים כלישנא בתרא, שחוב שזמן פרעונו נקבע אחרי השמיטה משמט.

סתם הלוואה

הלכה היא (שולחן ערוך חושן משפט סימן עג סעיף א) שהמלווה את חברו ולא קבע זמן לפרעון, אינו רשאי לתובעו במשך שלושים הימים שאחרי מתן ההלוואה. האור זרוע פוסק שמלווה את חברו באלול של השנה השביעית ולא קבע זמן לפרעון, החוב לא יישמט, מכיוון שאינו רשאי לתבוע את החוב בזמן שמיטת הכספים. בדבר אברהם פוסק כדבריו. הב"ח חולק על כך. התומים מסביר שאמנם אינו מקובל ואינו נכון לתבוע את ההלוואה במשך שלושים הימים הללו, אך אם תפס, אין מוציאים ממנו. כלומר – החוב בתוקף, פשוט אינו מקובל לתבוע באותה עת. בדומה לכך, הרמב"ם פוסק שאם הלווה קבע עם המלווה שלא יתבע את החוב עד אחרי השמיטה, אך לא הגדירו שזמן הפירעון חל רק אחרי השמיטה, החוב נשמט. המהר"י קורקוס מסביר בדיוק באותו האופן: המלווה בוחר לא לתבוע את החוב, אך החוב בתוקף, ולכן הוא נשמט. הגרש"ז מוציא נפקא מינה נחמדה מהרמב"ם זה: אם סניפי הבנק סגורים בערב ראש השנה, האם נאמר שההלוואות אינן נשמטות, מכיוון שאינו יכול לתבוע בזמן שמיטת הכספים? אומר הגרש"ז: ודאי שלא. אם החוב בתוקף, ופשוט כרגע אין אפשרות לתבוע את החוב, הוא נשמט.

התנייה שהשמיטה לא תשמט את החוב

תלמוד בבלי מסכת מכות דף ג עמוד ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: האומר לחבירו על מנת שלא תשמטני שביעית - שביעית משמטת. לימא קסבר שמואל: מתנה על מה שכתוב בתורה הוא, וכל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל, והא איתמר: האומר לחבירו על מנת שאין לך עלי אונאה - רב אומר: יש לו עליו אונאה, ושמואל אומר: אין לו עליו אונאה! הא איתמר עלה: אמר רב ענן, לדידי מפרשא ליה מיניה דשמואל: על מנת שאין לך עלי אונאה - אין לו עליו אונאה, על מנת שאין בו אונאה - הרי יש בו אונאה, הי"נ: על מנת שלא תשמטני בשביעית - אין שביעית משמטת, ע"מ שלא תשמטני שביעית - שביעית משמטתו

הגמרא מבחינה בין שני תנאים: תנאי שהשמיטה לא תשמט - השמיטה משמטת. תנאי שאתה, הלווה, לא תשמט בשביעית - השביעית לא תשמט את החוב.

רש"י מסכת מכות דף ג עמוד ב

לדידי מיפרשא לי כו' אין לו עליו אונאה - שהמתנה על מה שכתוב בתורה תנאו קיים ואם אמר לו ע"מ שאין בו אונאה אין זה מתנה שימחול לו אונאתו אלא הוא התנה עמו שאינו אונהו במכר זה והרי אנו רואים שיש בו אונאה ובהאי מודה שמואל דיש לו עליו אונאה הי"נ אם אמר לו לזה הלוי על מנת שלא תשמטני אתה בשביעית תנאי הוא זה ואף על פי שהתנה על מה שכתוב בתורה תנאו קיים אבל אם אמר לו על מנת שלא תשמטני שביעית השביעית אינה מסורה בידו להתנות שלא תהא השביעית משמטת לפיכך אין כאן תנאי.

מלשון רש"י משמע שיש בעיה טכנית בתנאי: האדם מנסה להגדיר את השמיטה, ואדם אינו יכול להחליט עבור הקב"ה והתורה אם השמיטה תשמט או לא. אך אם התנאי מוגדר כתנאי בין המלווה והלווה, ביניהם ניתן להסכים על כל תנאי ממוני. בעלי התוספות מחדדים שזו גם הבעיה באונאה:

תוספות מסכת מכות דף ג עמוד ב

פי' רשב"ם ע"מ שאין בו אונאה משמע שלא יחול איסור לאו דלא תונו על המקח וע"כ הוא חל שאין יכול לבטל מאותה אונאה ע"מ שאין לך עלי אונאה כלומר שלא תתבע לי האונאה אלא תמחול לי תנאו קיים והי"נ על מנת שלא תשמט שביעית כלומר שלא יחול איסור שביעית אם אקח ממך אחר השמטה שביעית משמטתו והשתא ניחא שהן שוין

כלומר, הניסיון להגדיר את הלכות אונאה והלכות שביעית אינו יכול להצליח. לעומת זאת, ניתן להסכים ביניהם שלמרות שהתורה מורה אחרת, הם מסכימים למחול זה על זה על הזכות הממונית שהתורה נותנת להם.

ברם, מראשונים אחרים נשמע מעט אחרת:

חידושי הריטב"א מסכת מכות דף ג עמוד ב

בשביעית כשהתנה שלא ישמטנה לו בשביעית התנאי היה בין שניהם שלא יתבע לו כן, וכשהתנה שלא תשמטנו שביעית התנה שלא יהיה כח בשביעית להשמיט וזה אין בידם להתנות ולפיכך בטל

כלומר, התנאי היה שלא ינצל את השביעית כדי לחמוק מתשלום. ביחידה 22 למדנו שבהחלט אפשר לשלם את החובות שנשמטו בשביעית, אלא שיש לשלם אותם בתורת מתנה. אם כך, התנאי אינו לבטל את השמיטה, אלא לנצל את האפשרויות ההלכתיות להשבת ההלוואה. כך מסביר במשמרות כהונה:

משמרות כהונה מסכת מכות דף ג עמוד ב

הוה ליה כאומר על מנת שתתן לי מתנה לאחר השביעית, ואם לאו הוי פקדון ולא מלווה

המשמרות כהונה פותר בעיה נוספת: מהו התנאי? נניח שהוא נותן את ההלוואה על מנת שהלווה יחזיר לו את הכסף בתורת מתנה. עתה הלווה אינו מחזיר את הכסף. האם המלווה יכול לתבוע את הכסף ממנו? מה משמעות התנאי? המשמרות כהונה מסביר שהתנאי הוא לאפשר למלווה לתבוע את הכסף בתורת פקדון (רבי עקיבא איגר על משנה פאה פרק ו' כותב בדומה לדבריו. העיקרון דומה לדברים שלמדנו לעיל בשם המהרי"ק – אפשר לתת הלוואה בלשון פקדון בכדי לאפשר למלווה לתבוע את הכסף). הרמב"ם פוסק בדומה לדברי רש"י:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה י

המלווה את חברו והתנה עמו שלא תשמטנו שביעית הרי זה נשמט שאינו יכול לבטל דין השביעית, התנה עמו שלא ישמיט הוא חוב זה ואפילו בשביעית תנאו קיים, שכל תנאי שבממון קיים, ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה שהוא חייב

שימו לב לניסוח של הרמב"ם בסוף דבריו: חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה. לפי המשמרות כהונה המלווה הופך את ההלוואה לפקדון, ולכן הוא תובע את הכסף שהוא נתן. הרמב"ם מדבר על התנאה בין הצדדים שהלווה ישלם ללא קשר להלוואה שניתנה:

סמ"ע סימן סז ס"ק יח

תנאי זה קאי אשמיטה, שלא תשמטוהו, והרי הוא מתנה על מה שכתוב בתורה, מה שאין כן כשמתנה עמו שלא ישמט הוא, פירושו, הלווה לא ישמט נפשו מלשלם לו חוב זה אפילו בשביעית, דלא קאי התנאי אשביעית, כי אם אהלואה, והוה ליה כאילו אמר: אף על פי שהשביעית משמטת, ואין אתה רשאי לתבעני, אני מקבל עלי לשלם לך, ואדם יכול לחייב נפשו בממון שלא חייבתו תורה

על פניו המשמעות היא שאם הלווה לא ישלם לפני שמיטת הכספים, יחול עליו חוב חדש. הגר"ש רחובסקי מביא נפקא מינה בשם הקצות:

שיעורי ר' שמואל מסכת מכות דף ג עמוד ב

בקצות החושן הבין דברים כמשמעם, דהוה ליה התחייבות חדשה שמחייב עצמו לכשתשמטנו שביעית, ובאמת החוב הראשון נשמט, ואם לא נכתב תנאי זה בתוך השטר הו"ל מלווה על פה ואינו נמכר עם השטר

נניח שההלוואה נכתבה בשטר, אך התנאי לא נכתב בשטר. לפי המשמרות כהונה (ורע"א) אחר השמיטה החוב הופך לפקדון. לפי הבנה זו ברמב"ם השטר כבר בטל, שהרי החוב נשמט בשמיטת הכספים, ומעתה הלווה חייב כסף חדש, שאינו מעוגן בשטר. הגר"ח מברסק מסביר הסבר שלישי: כפי שלמדנו, במסכת מכות הגמרא משווה בין הדין של אונאה והדין של שמיטה. ביחס לאונאה הגמרא במסכת בבא מציעא מביאה מחלוקת רב ושמואל:

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף נא עמוד א

איתמר, האומר לחבירו: על מנת שאין לך עלי אונאה, רב אמר: יש לו עליו אונאה, ושמואל אמר: אין לו עליו אונאה הגמרא ממשיכה ומבחינה בין תנאי שמוכן שעוקר את דין התורה הפשוט ותנאי שאינו. הרמב"ם פוסק בהתאם לכך:

רמב"ם הלכות מכירה פרק יג הלכה ג

האומר לחבירו "על מנת שאין לך עלי אונאה" – יש לו עליו הונאה. במה דברים אמורים? בסתם, שאין יודע כמה הונאה יש בו כדי שימחול, ואין צריך לומר אם אמר לו "על מנת שאין בו הונאה" שהרי יש בו, אבל במפרש אין לו הונאה, שכל תנאי שבממון קיים

כלומר, כאשר אדם מוכר חפץ לאחר ואומר לו למחול לו על האונאה, אם הקונה אינו יודע אם הייתה כאן הונאה (כלומר, מכירה במחיר מופרז), הוא לא יודע על מה הוא מוחל. עולה מהדברים שהתנאי "מחול לי באופן אישי על דין מסוים" יעבוד רק אם השני יודע שהוא אכן מוחל על אותו הדין. אם כך, המתנה "על מנת שלא תשמט השביעית" יועיל רק אם יודע שהשמיטה תעבור לפני התשלום!
הגר"ח מברסק מסביר שהשוואה זו איננה נכונה:

יחידושי ר' חיים הלוי הלכות מכירה פרק יג

וניל דבעל מנת שלא תשמיטני בשביעית לא איכפת לן כלל במה דלא ידע אם תעבור שביעית על החוב אם לא, דמי"מ הרי דין החוב הוא שצריך להשמט בשביעית ובהתנאותו חייל על החוב מעתה הך דינא שלא תשמטנו שביעית, ואף דיוכל להיות דבלאו הכי לא תעבור השביעית על החוב, אבל מי"מ הרי בכל אופן דין התנאי מיהא חייל בהחוב גם השתא שלא תשמטנו שביעית, וידע במאי דהתנה, משא"כ בעל מנת שאין לך עלי אונאה, אם אך אין בהמקח אונאה, אי"כ ממילא דלא שייך ביה כל הך דינא דאונאה, ובטל מיניי כל חלות תנאי זה שהתנה, וע"כ שפיר שייך ביה טעמא דלא ידע דמחיל, משא"כ בעל מנת שלא תשמיטני בשביעית, שהתנאי חל בתורת ודאי

כלומר, ביחס לאונאה יש שתי אפשרויות: או שהמכירה הייתה במחיר מופרז, ואזי הקונה צריך למחול, או שהמכירה הייתה במחיר רגיל, ואזי אין צורך במחילה.

אך ביחס לשמיטה אין שתי אפשרויות: מראש המלווה מגדיר את ההלוואה כסוג הלוואה שאיננה נשמטת בשביעית. לא יקרה דבר חדש בקץ השמיטה. ההלוואה תמשיך להתקיים בגלל שכבר עכשיו התנו שהלוואה זו לא תבוטל בשביעית.

לחדד את הדברים נעמוד על שני סוגי תנאים בממוך:

סוג תנאי אחד נקרא תנאי של הן ולא. שם המתנה מעמיד שתי אפשרויות: אם יקרה א' אזי יהיה 1 ואם יהיה ב - 2. לאור דברי הריטב"א המשמרות כהונה (ורע"א) משתמש בסוג תנאי שכזה: או שתבחר להשיב את הכסף בתורת מתנה, או שהכסף יהפוך לפקדון ותהיה לי זכות לתבוע את הכסף. גם לפי ההסבר שהבאנו ע"פ הרמב"ם נראה כך: אם השמיטה תעבור והלווה לא ישיב את החוב, תחול עליו התחייבות חדשה. הסוג השני הוא מה שנקרא "שיר". מראש מגדירים את העסקה בין הצדדים באופן מסוים. התנאי אינו מתייחס לשתי אפשרויות שיכולות לצאת מהעסק, אלא מגדיר מעכשיו את אופי העסקה. נראה שהגר"ח מדבר על סוג שכזה, כפי שהוא מדגיש בדבריו שכבר עכשיו העסקה נושאת אופי מסוים. לפי השיטות הקודמות העסקה תשתנה אם וכאשר תנאי מסוים יקרה.

❖ **הרחבות – שני סוגי התנאים ויחידוד הגדרת המנגנון של התנאי שהשביעית לא תשמט לפי השיטות השונות**

אם נסכם את שלושת המנגנונים שלמדנו כיצד פועל התנאי שהשביעית לא תשמט את החוב: לפי הריטב"א, רבי עקיבא איגר ומשמרות כהונה – התנאי הוא שאם לא יתן לו את הכסף במתנה לאחר השמיטה, למפרע הכסף יהיה כדין פקדון או גזל, שאינו נשמט בשביעית. לפי העולה מהרמב"ם (וכך משמע מהסמ"ע והקצות המובא בגר"ש רחובסקי) – התנאי הוא שאם לא ישלם עד שמיטת הכספים, תחול התחייבות חדשה המחייבת את הלווה בסכום זהה להלוואה. לפי הגר"ח – התנאי מעצב את ההלוואה כבר עכשיו כהלוואה שהשביעית איננה משמטת.

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף ט

המלווה את חברו, והתנה עמו שלא תשמיטנו שביעית, הרי זה נשמט. אבל אם התנה עמו שלא ישמיט הוא חוב זה, ואפילו בשביעית, תנאו קיים, שנמצא שחייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה, שהוא חייב

היחס בין התנאי שלא יישמט והגדרת זמן הפרעון

קצות החושן סימן סז ס"ק ג

ולכאורה קשה, תיפוק ליה כשמלווה לעשר שנים הרי התחייב עצמו לפרוע לעשר שנים, ולא גרע מתנאי יעל מנת שלא תשמיטני בשביעית, דאין בו משום מתנה על מה שכתוב בתורה, משום דיכול לחייב עצמו בדבר שבממון!

קצות החושן מקשה: האדם שאומר שהוא ישלם את החוב בעוד עשר שנים יודע שבמשך העשור הזה תעבור שמיטה. אם כך הוא מתנה לשלם את החוב אחרי השביעית. אז בעצם אין הבדל בין שני התנאים!

הקצות מסביר שהגמרא שלנו מביאה את דברי שמואל. במסכת בבא מציעא שמואל אומר שהתנאי שהמכירה תחול גם אם יש אונאה מבוסס על כך שאין ודאות של אונאה. בעלי התוספות אומרים שביחס לתנאי לפרוע אחרי השביעית זה גם נחשב חוסר ודאות, בגלל שיכול להיות שהלווה יבחר לפרוע לפני השמיטה.

אומר הקצות: אם כך זהו ההבדל. מי שקובע את הזמן בעוד עשר שנים ודאי שלא יפרע לפני זמן הפירעון. זאת לעומת מי שמתנה שיפרע אחרי השמיטה, שיתכן ויפרע לפני.

קצות החושן שם

ונראה דשמואל לשיטתו דבפרק הזהב דף נא ע"ב קאמר שמואל טעמא דיכול להתנות תנאי שלא יהיה אונאה ולא הוי מתנה על מה שכתוב בתורה משום דמי יימר דאית ביה אונאה, והקשו בתוספות שם דאם כן מאי פריך במכות משביעית על אונאה, הא גבי אונאה לא ידע דעקר? ותירצו דבשביעית נמי לא ידע דעקר, דשמא יפרע לו קודם שביעית ע"ש.

ואם כן לפי זה ניחא גבי מלווה לעשר שנים, אי לאו דלית ביה משום לא יגוש הוי שמיטה משמטתו ולא מהני התנאי, כיוון דודאי קא עקר, כיון שהתנה בפירוש לאחר עשר שנים.

כפי שנלמד בהמשך היחידה, אנו פוסקים כרב, האומר שאכן אין השוואה בין שביעית ואונאה, בגלל שביחס לשביעית הוא מודע לדבר עליו הוא מוחל, לעומת אונאה שהוא לא יודע על מה הוא מוחל.

אם כך, אומר הקצות, כל הסוגיה שמבחינה בין התנאי שישלם אחר השביעית ובין הגדרת ההלוואה כעבור עשר שנים היא רק לפי שמואל. לפי רב, בשני המקרים הלווה מבין את המשמעות של התנאי והמחיר שהוא עשוי לשלם עליו, ולכן מחויב לשלם מאותה הסיבה.

וכל זה לשמואל, אבל רב סבירא ליה בפרק הזהב (שם) גבי מתנה על מנת שלא יהיה אונאה דתנאו בטל, ואליביה אנו מחלקים בין אונאה לשביעית, דאונאה לא ידע דמחיל, אבל שביעית ידע דשביעית הוא ומחיל ... אם כן, כיוון דלרב, דקיי"ל כוותיה, אפילו ודאי קא עקר, כיוון דידע ומחיל מהני, אם כן מלווה לעשר שנים לא גרע מתנאי שלא ישמיט בשביעית וכמ"ש כיון דהתחייב עצמו לפרוע אחר שביעית וידע ומחיל

לסיכום דבריו:

הסוגיה במסכת מכות המבחינה בין קביעת הזמן שהפרעון יחול אחר השמיטה והתנאי שהשמיטה לא תשמט דרושה רק לפי שמואל. לפי רב כל תנאי שהלווה מבין את משמעותו קיים, דבר זה נכון על המתנה שלא ישמט אותו בשביעית וכן על המלווה וקבע את זמן הפרעון אחרי השביעית.

עולה שלפי הקצות אין דין מיוחד שהחוב צריך להיות ראוי לפרעון בסוף השביעית. לשיטתו הגדרת זמן הפרעון אחרי סוף השמיטה מתפרשת כתנאי שהשביעית לא תשמט.

לכאורה מתוך דבריו ניתן גם לתרץ את דברי ה"ח שלמדנו לעיל. הקצות סובר שאין דין שמה שאינו עומד לפרעון אינו נשמט, אלא רק התנאה מונעת השמטה. המלווה את חברו סתם אינו מתנה מפורשות שהשביעית לא תשמט, למרות שסתם הלוואה אינה נתבעת בשלושים הימים הראשונים. אם כך, מכיוון שלא התנו ביניהם, לכאורה השביעית משמטת, למרות שהחוב אינו עומד לפרעון בזמן חלות שמיטת הכספים.

מתוך כך הקצות מתרץ קושיה נוספת. הרי"ף השמיט את הדיון בהלכות הללו. אומר הקצות: מכיוון שהרי"ף פוסק שכל תנאי ממוני שהלווה מבין יכול לחול נגד דין תורה, אין צורך לבאר זאת בנפרד בסוגיה שלנו.

הנחל יצחק (הרב יצחק אלחנן ספקטור, ה'תקע"ז-ה'תרנ"ו, רב העיר וראש הכולל בקובנא. העמיד תלמידים רבים, נאבק רבות באנטישמיות של הצאר. עסק בשאלות הלכתיות שנשלחו אליו מכל גדולי הדור. ישיבת ר' יצחק אלחנן בארה"ב נקראת על שמו) דוחה את כל הקושיה:

נחל יצחק חושן משפט סימן סז סעיף י

ולעניות דעתי אין זה קשה, דהא אינו מוכח מן מה שקבע זמן לפרוע לו לעשר שנים דמתחייב את עצמו שלא תשמטני שביעית, דהא יכול הלווה לומר דאף דהתחייבתי לפרוע לאחר עשר שנים, מכל מקום לא נתכוונתי לעקור לשביעית, דהא ביד המלווה להשתדל שינצל מן שמיטת שביעית. לא מבעיא בחוב בשטר דיכול למסור שטרותיו לבית דין, דמוסר שטרותיו לבית דין אינו משמט מן התורה ... ואף בחוב בעל פה הא מהני פרוזבול על כל פנים מדרבנן להנצל מן שביעית שלא יפקיענו שביעית, וזהו ביד המלווה לכתוב פרוזבול

מי שלוקח הלוואה לעשר שנים מתחייב לא לשלם בעשר השנים הקרובות. מה יקרה לאחר מכן? לכאורה זו בעיה של המלווה. אם המלווה דאג לפרחבול, הוא יקבל את כספו. אם לא, אז לא. הלווה לא התחייב לשלם חרף השביעית, הוא בסך הכל התנה שלא ישלם קודם לכן. העיקרון שהנחל יצחק מלמד אותנו הוא שבאמת יש צורך בשני עקרונות שונים: היכולת להתנות להתחייב לשלם את הלוואה אחרי השמיטה, והעיקרון שהשמיטה משמטת רק את ההלוואות שבתוקף, שעומדות לפרעון, בזמן השמיטה.

נעיין במספר השלכות להלכות הללו:

שלחן שלמה שביעית עמוד שג

אישה שעובדת בהוראה שלא עשתה פרוזבול וקבלה ממשרד החינוך בתחילת השנה השמינית הפרשים או החזרים שהיו חייבים לה בשנת השמיטה אינה צריכה להחזיר את הכסף

שם הערה ל

כיוון שהכסף לא בר נגישה, שזו הרגילות בגופים אלה, שנוטלים בחודש אחד ומחזירים בחודש אחר וכדו', והעובדים במסגרות אלו אינם יכולים לתבוע את הכסף

שלחן שלמה שביעית עמוד שג

אדם שיש לו פק"מ בבנק, ובכדי להוציא את הכסף הוא צריך להודיע לבנק שבוע ימים מראש, יש להסתפק אם הדרישה של הבנק להודיע מראש עושה את הדבר לכעין מלווה לעשר שנים שעדיין לא הגיע זמן הפרעון כלל לפני שהודיע שרוצה להוציא את הכסף

בהערה כט שם מבואר שיש הבדל בין הלוואה בה התנו בין שניהם שהנתבע יכול לקבל שבוע בין תביעה ובין הפרעון, אך פעמים שהכסף בידו ויפרע מיד, ובין בנק, בו אין ציפיה שהכסף יינתן עד כלות הזמן שהוגדר.

לסיכום:

במסכת מכות (דף ג ע"ב) הגמרא מביאה מימרא בשם שמואל בו הוא אומר כך: אם אדם קבע עם חברו שהשביעית לא תשמט – השביעית משמטת. אך אם קבע שהוא, אישית, לא יתבע את חובו בשביעית – השביעית איננה משמטת. הגמרא משווה את זה להגדרה שרב ענן נותן ביחס להתנאה על אונאה: יש הבדל בין אם אמר "על מנת שאין בו אונאה" לבין אמירה "על מנת שאין לך עלי אונאה".

בעלי התוספות מסבירים שהמתנה "על מנת שהשביעית איננה משמטת" או "על מנת שאין בו אונאה" מנסה להגדיר את דיני התורה, ואין אפשרות לעשות את זה. אבל אם אומר "על מנת שאין לך עלי" או "על מנת שלא תשמטני בשביעית", המלווה מבקש מהלווה לוותר על זכויות אישיות המוקנות לו, ועל כך אפשר להתנות. מלשון רש"י נשמע שהתנאי "שלא תשמטני בשביעית" מתנה על ההלוואה.

מהריטב"א נשמע שבאופן אישי הלווה בוחר לוותר על זכות שיש לו. אין כאן תנאי על ההלוואה, אלא תנאי על התנהלותו של הלווה.

מהו המנגנון המאפשר להתנות שההלוואה לא תישמט? למדנו שלושה ביאורים:

- א. לפי הריטב"א, רבי עקיבא איגר ומשמרות כהונה – התנאי הוא שאם לא יתן לו את הכסף במתנה לאחר השמיטה, למפרע הכסף יהיה כדין פקדון או גזל, שאינו נשמט בשביעית.
- ב. לפי העולה מהרמב"ם (וכך משמע מהסמ"ע והקצות המובא בגר"ש רוזובסקי) – התנאי הוא שאם לא ישלם עד שמיטת הכספים, תחול התחייבות חדשה המחייבת את הלווה בסכום זהה להלוואה.
- ג. לפי הגר"ח – התנאי מעצב את ההלוואה כבר עכשיו כהלוואה שהשביעית איננה משמטת.

היחס בין התנאי שלא יישמט והגדרת זמן הפרעון

הקצות אומר שאין הבדל עקרוני בין שתי ההלכות שלמדנו. בשתיהן המלווה מתנה עם הלווה שיפרע אחרי השמיטה, בין אם קבע זמן פרעון אחרי השמיטה, ובין אם התנה שהשמיטה לא תשמט. הוא אומר שכל הצורך של הגמרא להבחין ביניהם הוא לפי שיטת שמואל, המגביל את היכולת להתנות תנאים שבממון כנגד דין התורה. אך לפי רב אין צורך בשתי ההלכות הללו.

הוא ממשיך ואומר שמטעם זה הרי"ף משמיט את הסוגיה כליל. הרי"ף אומר שניתן להתנות תנאים ממוניים כנגד דין התורה, ולכן אין לו צורך לפרט, לא את התנאי הזה ולא את התנאי הזה, במסגרת הסוגיה שלנו. יתכן ולדבריו תהיה נפקא מינה לעניין סתם הלוואה שלושים יום. מכיוון ששם אין תנאי מפורש המעכב את התשלום, הלוואה זו לא תישמט!

הנחל יצחק חולק על כך ואומר שכאשר אדם קובע שזמן הפרעון הוא בעוד עשר שנים, הוא אומר שהוא לא ישלם בעשור הקרוב. האם הוא יפרע לאחר מכן? יתכן שלא. תלוי אם המלווה עשה פרוזבול, וכדו'. כלומר: אין קשר בין התנאי שישלם אחר השמיטה, לבין העיקרון שאם החוב אינו בתוקף בזמן שמיטת הכספים הוא אינו נשמט.

פקדונות עו"ש³

חשבון עובר ושב (עו"ש) הוא החשבון דרכו רוב האנשים מנהלים את הפעילות הכספית השוטפת שלהם. כסף מופקד בבנק (על ידי בעל החשבון או על ידי אדם אחר – מעסיק או כל אדם אחר) עבור אדם מסוים, והוא מושך את הכסף משם לשימוש (או שמפנה את חברת האשראי לשלם עבורו, ובסוף החודש חברת האשראי תגבה את החוב שהצטבר ממנו). בדרך כלל בבוא ראש השנה של השנה השמינית יהיה רשום שמופקד בבנק סכום מסוים עבור האדם הזה. האם חוב זה נשמט בבוא זמן שמיטת הכספים? לפני שנעסוק בהגדרת חשבון העו"ש, יש לציין נקודה כללית:

הפוסקים דנו רבות בשאלה כיצד להגדיר את החברה בע"מ. לדוגמא: יש חובה לטבול כלי מתכת או זכוכית שנקנה או נלקח מנכרי. אם אדם קונה כלי מחברה שבעלות נכרית, האם ישנה חובה להטביל את הכלי? מצד אחד, הבעלות הכללית על החברה היא של נכרים, והכלי נקנה מהחברה. מצד שני, אין אדם בחברה שרשאי לקחת את הכלי הביתה ולהשתמש בו ללא רישום ותיאום מסודר על כך. אם כך, לא ניתן לזהות את הנכרי שהכלי בבעלותו לפני הקנייה.

לא ניכנס כאן לסוגיה זו. רק רצינו להדגים השלכה אפשרית של הדיון. דיון נרחב יותר קיים על שאלת הריבית. מותר ללוות ולהלוות לנכרי בריבית, אסור להלוות וללוות מישראל בריבית. האם מותר להלוות או ללוות מבנק בבעלות ישראל עם ריבית? מצד אחד, הבנק בבעלות של ישראל. מצד שני, לבעלים של הבנק אין חבות אישית על החוב, וגם הבעלים של הבנק אינו נושה את הכסף עבור עצמו.

לא נעמיק בנושאים אלו כאן, נביא אותם בקצרה בהרחבות.

❖ הרחבות – מספר דיונים הנוגעים להגדרה ההלכתית של חברה בע"מ

מתוך הדברים עולה ספק אם החובות שחייבים לבנק ושהבנק חייב לאחרים נשמיים, שהרי רק חובות מישראל לישראל נשמיים.

אך במקרה של החובות שהבנק חייב יתכן והדין פשוט יותר. אין אדם מסוים שעומד לתביעה. כל עובדי הבנק יכולים להתחלף, והאדם ימשיך לתבוע את החברה, ולא את עובדיה או בעליה. אם כך, ביחס לבנק אין אף ישראל העומד לנגישה, ולכן מסתבר שאין בכך לא יגוש.

(לכאורה הדברים נכונים גם על כל חברת השקעות או חברות פיננסיות שלוקחות או נותנות הלוואה. אם אין אדם מישראל העומד לנגישה, החוב אינו נשמט. ברם, במצבים מסוימים ניתן לתבוע בעלים פרטי על הלוואה שניתנה לחברה בע"מ, ואכמ"ל).

אם כנים הדברים, יתכן וכל הלוואות העוברות דרך חברות בע"מ אינן נשמטות, מפני שאין ישראל לנגוש על הלוואה זו.

שולחן שלמה שביעית עמוד שג

יש לדון אם שביעית משמטת את החובות שיש לבנק לאנשים פרטיים, דאפשר דבנק לא נחשב כלל "רעהו" משום שהוא גוף משפטי

לצורך הדיון על חשבון עו"ש נתעלם מנקודה זו, ונברר את מעמדו ההלכתי של חשבון עו"ש.

³ תודה לידידי הרב צבי יהודה קופמן על הסיוע בליבון הסוגיה.

הלוואה או פקדון?

הלוואות נשמטות בשביעית. פקדון אינו נשמט בשביעית. האם חשבון עו"ש הוא הלוואה או פקדון? בפי העולם אנשים אומרים שהם מפקידים את הכסף בבנק, ואיננו אומרים שאנו מלווים לבנק את הכסף. אנו מתנסחים כך מכיוון שבתודעה שלנו הכסף שלנו יושב בבנק וממתין לכך שנדרוש אותו. אך האמת היא שזו איננה המציאות כלל. הבנק עצמו משתמש בכסף שמפקידים אצלו. חותמים על הרשאה לכך בעת פתיחת חשבון העו"ש. וכמובן שהכסף שהבנק מספק אינו הכסף שהופקד בבנק. אם כך, האם דין הכסף שבחשבון העו"ש הוא כדן הלוואה או פקדון? מצאנו מספר מקומות בהם מתייחסים לכסף שמשמשים בו ככסף הלוואה, ואף על פי כן יש לו דין של כספי פקדון:

נתן הלוואה בלשון פקדון

שו"ת מהרי"ק סימן קפב

מאחר שקבלו המעות בתורת פקדון, ואפילו לא יהיה אמת שהיו פקדון אלא מלווה מה בכך? מי גרע מהא דתניא בפ"ק דקדושין: "בשטר כיצד? כתב לו על הנייר שדי מכורה לך שדי נתונה לך הרי זו מכורה ונתונה, ופירשה רב אשי כגון שכתב שניהם בשטר – מכירה ונתונה, דבמתנה בקש לתנה, ולמה כתב לו בלשון מכר? כדי ליפות את כחו" דאע"ג שידוע הוא שלא היה אלא או מכר או מתנה, מכל מקום כיון שכתב לו כן כדי ליפות את כחו מהני, כדקתני התם "הרי זו מכורה ונתונה" ורואה אני שהדברים קל וחומר: ומה התם דשני הלשונות סותרים זה את זה, דהיינו מכירה ונתונה, דאי מכורה לאו נתונה ואי נתונה לאו מכורה! אפילו הכי מכורה ונתונה, כיוון שאנו דנין שנתכוין ליפות את כחו, הכא שאין הלשונות מכחישין זה את זה כלל, דהא אפילו הויה הלוואה גמורה, פשיטא דיכול לקבלה עליו בתורת פקדון ... ואין לך תנאי גדול מזה שמקבל עליו בתורת פקדון!

המהרי"ק אומר שמכיוון שבחר לקרוא להלוואה "פקדון", אנו מניחים שהסכים שדיני פקדון יחולו על הכסף הזה. לאור זאת פוסק הרמ"א:

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך חושן משפט סימן סז סעיף ט

אם כתב בשטר לשון פקדון, אינה משמטה, לכהכי כתב לשון פקדון, שלא ישמט

מצד אחד, נראה שהוא הדין במקרה שלנו. אנשים קוראים לחשבון העו"ש "פקדון", לכאורה דיני פקדון אמורים לחול על הכסף. מצד שני, יתכן והדין שונה. המהרי"ק מדבר על מודעות של כותב התנאים להשלכות ההלכתיות של ההגדרה הזאת. גם אם לא כל אדם מודע להשלכה ההלכתית של ההגדרה, בחירתו להגדיר את הנתונה באופן זה מחייבת אותו להגדרות ההלכתיות. אך בעולם כלכלי שאינו מחובר לתורה, אין לנו ציפיה שהבנקים יהיו מודעים להשלכות **הלכתיות** של ההגדרות שלהם. לכן ראייה זו, לכאורה, אינה מספיקה.

על דברי המהרי"ק מעיר בראש יוסף⁴:

ראש יוסף חושן משפט סימן סז אות כד

ואני נסתפקתי: מעות אצל חנווני ושולחני מותרין דמותר להשתמש בהם, ואם נשתמש חייב אפילו באונסים דהוה כמלווה, אם כן יהיה שביעית משמטת, או דילמא כיוון שבתורת פקדון באה לידו לא ישמט. והיינו רוצה להוכיח מכאן דלא יישמט, אבל איכא למדחי דהכא כתב בביור "פקדון", אם כן היינו סתמא בדין פקדון, אבל הכא שהפקידון בידו מותרין הוה ליה כאילו נתן רשות בהן שיעשה כל צרכן, אם כן הוה כאילו הלווהו. וגם שייך ביה לא ייגוש, דאם ישתמש בהם ויבוא זה לתבעו שיתן מעותיו, והוא לא יהיו המעות בידו, איכא לא ייגוש. ונראה דאם לא נשתמש בהם כלל והן בידו בשעת השמיטה דאז ודאי לא יישמט, דהא בפקדון הם בידו, אף על פי שהיה לו רשות להשתמש. אבל אם נשתמש בהן אז יש להן דין הלוואה וישמט, כיוון דברשותו עשה

הראש יוסף מתייחס לכסף שמופקד אצל סוחר, כאשר ידוע לצדדים שסביר שלסוחר יהיה צורך להשתמש בכסף. הסוחר לא לקח את הכסף כהלוואה, אך יש לו רשות שימוש אם יבחר לעשות כך. לכאורה מקרה זה דומה מאוד למקרה של חשבון עו"ש: מבחינת בעל החשבון מדובר בכסף שמופקד בבנק, אך ידוע שהבנקים משתמשים בכספים הללו.

⁴ הראש יוסף המצוטט כאן אינו שו"ת של בעל הראש יוסף על הש"ס, שחיבר הפרי מגדים, אלא ספר על הטור בית יוסף שנכתב על ידי רבי יוסף בן שאול איסקפה (ה'תשל-ה'תכב), ראש ישיבה באיזמיר.

הוא עובר בין כמה שלבים והגדרות, ננתח את דבריו:
הוא מציע להשוות את זה למקרה של המהרי"ק, אך אומר שבמקרה שלו הכסף אינו מוגדר בבירור ככספי פקדון.

מצד אחד, חשבון עו"ש עשוי להיות פשוט יותר. כולם אומרים שהם מפקידים את הכסף בבנק. מצד שני, יתכן וכוונתו היא למה שכתבנו לעיל, שבמקרה של המהרי"ק ישנה בחירה להגדיר את הכסף הלכתית כמופקד, דבר שאינו קורה במקרה שלו וגם לא במקרה של חשבון עו"ש.

בהמשך הוא עומד על ההבדל בין הלוואה ופקדון: מהותית פקדון אינו עומד לנגישה. המפקיד פשוט אוסף את מה ששלו. בהלוואה תתכן נגישה: התובע מבקש את כספו, והלווה צריך להמציא עבורו את הכסף.

לפיכך, אומר הראש יוסף, במקרה שלו, בו נתן כסף לסוחר, יתכן מצב של נגישה: אם יבוא לבקש את הכסף אחרי שהסוחר הוציא את הכסף, וכרגע אין לו כסף אחר. לכן הוא אומר שלמרות שהכסף ניתן כפקדון, הוא אינו עומד בתנאים והגדרות של פקדון הפוטרת משמיטת הכספים.

מהו הדין בבנק? על פניו הבנק מתחייב שהכסף יהיה זמין בכל עת. אמנם לא הכסף שהופקד הוא שזמין בכל עת. אך נראה שזו הסיבה שאנו קוראים לזה פקדון: איננו מעלים על דעתנו אפשרות שהבנק לא יוכל לתת כסף כנגד הפקדון מיד ביום פקודה. יתכן ומבחינה זו נכון להתייחס לכסף המופקד בבנק כפקדון, לא רק מצד השימוש במילה זו, אלא מהותית זהו כסף פקדון.

לבסוף נראה שהוא מכריע שהדבר תלוי בשימוש: אם הסוחר השתמש בכסף, הרי שהפך להלוואה. אם לא, הוא נותר כפקדון.

אם כך, ידוע שהבנק אינו מתיימר להשיב את הכסף שבעל העו"ש הפקיד בחשבון. לפי מסקנתו יתכן ודין כספי העו"ש הוא כדין הלוואה, ולא פקדון.

ברם, יתכן והוא מסיק כך רק בשל מה שכתב בפסקה הקודמת: שמכיוון שמעת שהכסף יצא, לא ניתן לדרוש את הכסף בכל עת בוודאות. פקדון עו"ש, לעומת זאת, נקרא בפינו פקדון מכיוון שברור לנו שהכסף ממתין לדרישתנו בכל עת, בין אם הבנק הוציא אותו ובין אם לאו.

עסקא

הגמרא במסכת בבא מציעא (דף קד ע"ב) מתמודדת עם המושג של "עסקא". אדם נותן כסף לחברו להשקעה. הלה הולך ועושה עסקים שונים עם הכסף. הם מתנים ביניהם את אחזי הרווחים שעל המתעסק לתת למשקיע, ובאלו מצבים המשקיע יאבד את השקעתו.

מבחינת הלכות ריבית זהו מושג בעיית. לכן חז"ל יצרו את ההגדרות: מראש מתייחסים לכסף כחציו הלוואה (שהמקבל צריך להשיב ויהי מה) וחציו פקדון (שהשבתו תלויה בתנאי השוק, באונס שהמתעסק עלול להיתקל בו). לא נעמיק בכך, רק בקצרה נראה את דברי הרמב"ם:

רמב"ם הלכות שלוחין ושותפין פרק ו הלכה ב

תקנו חכמים שכל הנותן מעות לחבירו להתעסק בהן יהיה חצי הממון בתורת הלוואה והרי המתעסק חייב באחריותו אף על פי שאבד באונס והחצי האחר בתורת פקדון והרי הוא באחריות בעל המעות, ואם נגנב או אבד החצי של פקדון אין המתעסק חייב לשלם ולפיכך יהיה שכר זו החצי אם הרויח של בעל המעות

לאור זאת, המהר"ם פוסק שעסקא נחשבת חצי מלווה חצי פקדון לכל דבר ועניין:

מרדכי מסכת בבא מציעא פרק המקבל רמז שצ

האי עסקא פלגא מלוה ופלגא פקדון, ואפלגא מלווה חייב באונסיה, ואפלגא דפקדון הוי עליה כשומר שכר ומחייב עליה בגניבה ואבידה ופסק רבינו מאיר דהאי עסקא לכל מילי חשיבא פלגא מלווה, לעניין המקדש במלווה אינה מקודשת, ... והוא הדין דשמיטה משמטת חלק המלווה ... דקרינן ביה "לא יגוש" ... והכא בפלגא דמלווה, אף על גב דהנותן לא בעי שיוציאנה [*ר"ל דלא דמי לשאר הלוואה] ויכלה אותה לגמרי, אלא לאיעסוקי בה, וכשיקנה בהם סחורה חפץ שתהיה הסחורה שקנה לו שתהא מיוחדת לו תחתיהן, מה בכך?

אמנם הכסף ניתן לצורך השקעות, אך חז"ל הגדירו את המחצית כהלוואה, והלוואה נשמטת בשביעית! השולחן ערוך פוסק כמהר"ם:

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלוואה סימן סז סעיף ג

מי שיש לו עסקא משל חבירו, שביעית משמטת פלגא שהיא מלווה

ברם, הרדב"ז חולק על כך:

שו"ת רדב"ז חלק ד סימן ריד

שאלת ממני ידיד נפשי על עיסקא, דקיימא לך פלגא מלווה ופלגא פקדון, אם שביעית משמט פלגא דמלווה או לא תשובה מסתברא דאין השביעית משמטת העסקא כלל, דקושטא דמלתא לאו מלווה היא, אלא דרבנן עשאוה פלגא מלווה ופלגא פקדון דטבא לתרוייהו. אבל לא לעניין דתשמטנו שביעית הא למדת שאין חלק המלווה של העסקא כשאר מלווה דעלמא, דשאר מלווה להוצאה נתנה, אבל זו לא ניתנה להוצאה, ואם הוציא ונתן לאחרים ממעות העסק או מן המטלטלין של העסק והביא בעל המעות ראייה ברורה שאלו המטלטלין של עסקא של פלוני מוציאין מידו, ואפילו שינה אותם המקבל ומכרם ונתנם במתנה לאחרים או הפסיד חייב לשלם. וכן כתב הרב ז"ל. משמע דדין פקדון יש לעסקא, ולא דין מלווה, שלא עשו אותו פלגא מלווה אלא לתועלת בעל המעות, הילכך אין שביעית משמטת אותו

אמנם לחז"ל היה צורך להגדיר את העסקא בדרך שמאפשרת להגדיר את דיני הריבית וכדו', אך תנאי כספי העסקא שונים מאוד מתנאים של הלוואה רגילה. המתעסק בכסף מוגבל בפעולות שהוא יכול לעשות, ומבחינות רבות עליו להתייחס לכסף כאל פקדון. לכן הרדב"ז אומר שלעניין שביעית יש להתייחס לעסקא כפקדון, ולא כהלוואה.

דברי הרדב"ז משמעותיים מאוד לענייננו. לכאורה יהיה יותר קל להכריע שחשבון עו"ש אינו נשמט. במקרה של עסקא, חז"ל מגדירים את הכסף כהלוואה, אך הרדב"ז אומר שהכסף אינו נשמט מכיוון שמבחינות מסוימות על המקבל להתייחס לכסף כפקדון. בחשבון עו"ש המצב עוד יותר פשוט: הכסף נקרא בפי כל "מופקד", ואיש אינו קורא לו "הלוואה". אמנם ישנה הסכמה שהבנק ישקיע את הכסף, אך מבחינות רבות הבנק אמור להתייחס לכסף כפקדון, עוד יותר מהמקרה של עסקא.

אם כך, לכאורה לפי הרדב"ז נקל להגדיר את חשבון העו"ש כפקדון, שאינו נשמט. לפי המהר"ם יש מקום להתלבט.

להלכה השולחן ערוך פוסק כמהר"ם, והתפארת יעקב פוסק כמותו, אך התומים וקצות החושן פוסקים כרדב"ז:

אורים על שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף ג

הרדב"ז (ח"ד סימן ריד) חולק, ונראין דבריו, וזה התנצלות לנו כי רוב הלואות שלנו הם בעיסקא ואין משמט

קצות החושן על שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף ג

ובעיקר הדין הנה מדברי רש"י נראה דחלק מלווה מהני לענין קידושין ומכר, שכתב בפרק האיש מקדש דף מ"ז גבי מקדש במלווה אינה מקודשת דמלווה להוצאה ניתנה, וכתב רש"י ז"ל, 'להוצאה ניתנה – הלווה רשאי להוציאה בהוצאה, ואינו חייב להעמידה בעיסקא שתהא מצויה בכל עת שיתבענו', ומשמע דהיכא דמחויב להעמידה בעיסקא, דינה כפקדון. וכן משמע מלשון רמב"ם פ"ה מאישות (ה"י"ג) ז"ל, מפני שהמלווה להוצאה ניתנה ואין כאן שום דבר קיים ליהנות בו מעתה, שכבר הוציאה אותו דינר ועברה הנאתו עכ"ל

תפארת יעקב על שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף ג

עיין תומים בשם רדב"ז דכתב דפלגא מלווה גם כן אינו משמט, והוא החזיק בעדו, וכל יסודו משום דלא נעשה מטלטלין אצל בניו. ואין דבריו נכונים כלל לכן נראה עיקר כפסק המחבר

למעשה ביחס לחשבון עו"ש הגרש"ז היה מחמיר לכתחילה ומקל בדיעבד:

שולחן שלמה שביעית עמוד רצט

מי שגבה חובות בשמינית בלא שעשה פרוזבול, ואחר כך שב בתשובה, יש צדדים להקל שאינו צריך להחזיר את החובות שגבה באיסור. ובפקדונות שהיו לו בשמיטה בבנקים ולקחם אחר כך בלא שעשה פרוזבול, יכול שפיר להקל, ואין צריך להחזיר להם מה שגבה

שם הערה יט

מין זללה"ה היה מתרעם על ההונאה שבקריאת שם פקדונות להשאר כסף לקוחות ביד הבנק, והיה אומר שזה שקר של הבנקים, וכי הבנק נתן הלוואות והלקוחות נותנים פקדונות? היעלה על הדעת שהבנק שומר את הכספים שמפקידים אצלו? ודאי שהם משתמשים בו! ולא זה לא פקדונות אלא הלוואות

שם הערה כ

בנידון זה צירף מין זללה"ה גם את הספיקות שהיו לו בגדר בנק לעניין זה

לסיכום:

האם הכסף שאנו מפקידים בבנק נשמת בסוף השביעית? מצד אחד, אנו מתייחסים אליו כמופקד. בפועל, הבנק משתמש בכסף הזה, ונותן לנו כסף אחר.

עסקנו במספר ראיות ודיונים:

א. בדיון הכללי אם חברה בע"מ נחשבת "ישראל" לעניין הלכות שונות. הגרש"ז פוסק לצרף את ההתלבטות הזו לספקות בעניין שמיטת כספים.

ב. הלוואה בלשון פיקדון: המהרי"ק פוסק שאם המלווה ניסח את שטר הלוואה בלשון פיקדון, משמע שהסכים שתחול עליה דיני פיקדון, שאינו משמט, ולא דיני הלוואה. הרמ"א פוסק כדבריו. על פניו דין זה דומה לדיון שלנו: אנו אומרים שאנו מפקידים, ולא מלווים לבנק. מצד שני, ודאי שאיננו מנסחים כך בכדי שיחולו הצדדים ההלכתיים של הלוואה.

הראש יוסף מתייחס לכסף המופקד אצל סוחר, אך הצדדים יודעים שיתכן ולסוחר יהיה צורך להשתמש בכסף. הוא מציע להשוות למקרה של המהרי"ק, אך אומר שבמקרה זה לא בחרו בלשון הפקדה בכדי להגדיר את הכסף הלכתית כפקדון בדווקא. הוא ממשיך ואומר שפקדון בהגדרה לא "נוגשים", אלא פשוט אוספים את מה ששלנו. לאור זאת הוא מציע שפקדון הוא כל דבר שלא נוגשים. במקרה שלו אמנם הכסף ניתן כפקדון, אך יתכן שהכסף לא יימצא בשעה שיבוא לתבוע אותו. לכן הוא אומר שבמקרה זה תתכן נגישה.

מהו הדין בבנק? מצד אחד, ודאי שהבנק מציא כסף אחר. מצד שני, בתודעה של כולם (הבנק והלקוחות) הלקוח "מושך" את ההפקדה שהפקיד, ואינו גובה את החוב. איננו מעלים על דעתנו שלבנק לא יהיה כסף לתת ביום פקודה.

ג. עסקא: במסכת בבא מציעא הגמרא אומרת שלצורך דיני ריבית, כסף שניתן להשקעות יוגדר כחציו הלוואה וחציו פקדון. לאור זאת המהר"ם אומר שהחציו פקדון יישמט בשביעית. השו"ע פוסק כדבריו, וכן התפארת יעקב.

הרדב"ז חולק, ואומר שהגדרנו את העסקא כך לצורך דיני ריבית, אך יש כאן השקעה, לא הלוואה. הראיה שאנו מצפים מהשליח להשקיע את הכסף, למרות שזו הלוואה! התומים והקצות פוסקים כדבריו.

אם כך, חז"ל מגדירים את הכסף כהלוואה, אך הרדב"ז אומר שיש להתייחס לכסף כפקדון, למרות שמוציאים את הכסף בפועל. בחשבון עו"ש המצב עוד יותר פשוט: הכסף נקרא בפי כל "מופקד", ואיש אינו קורא לו "הלוואה". אמנם ישנה הסכמה שהבנק ישקיע את הכסף, אך מבחינות רבות הבנק אמור להתייחס לכסף כפקדון, עוד יותר מהמקרה של עסקא. לכאורה מדברי הרדב"ז ברור שנגדיר את העסקא כפקדון, ולא הלוואה. לפי המהר"ם יש מקום להתלבט.

למעשה הגרש"ז אומר להחמיר לכתחילה לעשות פרוזבול על חשבון העו"ש, אך בדיעבד אומר שניתן לצרף את הספקות הקודמים וחשבון העו"ש לא יישמט.

מעקרונות הקק"ל: רק צמיחה תבלום את מחירי הדיור

ביחידה אנו עוסקים בשאלה אם הלוואות שהבנק לוקח ונותן נשמות בשביעית. פרופסור ירון זליכה כתב עבור הקק"ל חוות דעת על מחירי הדיור, ותפקידם החשוב של הלוואות הבנקים בהקשר זה. מתוך המאמר:

מצד אחד יש לנו בנקים שהתפקיד שלהם בחיים הוא לתת הלוואות, ממה הם מרוויחים? מזה שהם נותנים הלוואות. אז מה הם רוצים? שיהיה הרבה כסף כדי לתת הלוואות. לכן הם רוצים ריבית נמוכה. מאותו צד עומדות החברות הגדולות במשק, הן צרכניות האשראי

הכבדות, הן אלה שלוקחות את רוב האשראי. מה הן רוצות? ריבית נמוכה, כדי לשלם פחות ריבית. מאותו צד עומדים גם בעלי הרכוש. הם רוצים שהרכוש שלהם יהיה שווה יותר. בעלי המניות הגדולים, בעלי הקרקעות הגדולים. מאותו צד עומדת גם הממשלה. כי גם היא בעלת רכוש. כמעט 90% מהקרקעות במדינה שייכים לממשלה. למי יש 100 חברות ממשלתיות? לממשלה. מי חייבת מאות רבות של מיליארדי שקלים וזקוקה לריבית נמוכה? הממשלה. אז גם היא עומדת מאותו צד. ולכן מצד אחד קיימים שחקנים מאד חזקים שלוחצים על ריבית נמוכה. ומהצד השני מי מאוזן? הציבור שאמור לבקש ריבית שיווי משקל, כי בשבילו זה לא טוב ריבית נמוכה, אבל הוא לא מבין את זה. והלחץ לכן הוא לא מאוזן. ולכן מה שאנחנו רואים זה שלא משנה מה מצב המשק, לוחצים על בנק ישראל להוריד ריבית.

לקריאת חוות הדעת והמאמר לחצו כאן.

חובות שאינן תוצאה של הלוואה

משנה מסכת שביעית פרק י משנה א

שביעית משמטת את המלווה בשטר ושלא בשטר. הקפת החנות אינה משמטת ואם עשאה מלווה הרי זה משמט. רבי יהודה אומר: הראשון הראשון משמט

תנא קמא אומר שלקנייה בהקפה אין דין של הלוואה, ולכן חוב זה אינו נשמט. רבי יהודה חולק ופוסק שבכל פעם ששב לחנות ובוחר לא לשלם את החוב הקודם הוא הופך את החוב הקודם להלוואה, ולכן זה נשמט. הראשונים פוסקים כתנא קמא:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה יא

הקפת החנות אינה נשמטת, ואם עשאה מלווה נשמטת, שכר שכיר אינו נשמט ואם זקפו עליו במלווה נשמט. אך נעיינ עתה במשנה ב':

משנה ב

השוחט את הפרה וחלקה בראש השנה – אם היה החודש מעובר משמט, ואם לאו אינו משמט

בימי קדם היו מקדשים את החודש לפי הראיה, ובית הדין היו מודיעים לעם בהקדם האפשרי שהתחיל החודש החדש. אך בראש השנה לא תמיד ידעו בזמן אם אלול יהיה 29 או 30 יום. לכן היו חוגגים את היום ה-30 כאילו הוא ראש השנה, ופעמים רבות היה מתברר שבצעם זה היה היום האחרון של אלול, והיו חוגגים את ראש השנה שוב למחרת.

ביום הראשון של ראש השנה אדם שוחט פרה, שבשרה מתאים לאכילה של מספר משפחות. המשפחות באות ולקוחות בשר לצלות ולבשל בשביל יום טוב, ומתחייבות לשלם עליו אחרי החג. אם מתברר שאותו היום היה היום האחרון של השמיטה, השמיטה חלה בסוף היום הזה, ומבטלת את החוב. אך לכאורה יש כאן סתירה. המשפחות קנו בשר בהקפה, מדוע שהשביעית תשמט את החוב, הרי למדנו במשנה א' שהשביעית איננה משמטת את מה שקנו בהקפה! נראה שבירושלמי יש התייחסות לעניין, אך לשון הירושלמי קשה מאוד:

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק י הלכה א

ומפני שהוא מקיף לו פעם שנייה נעשית ראשונה מלווה?
אמר רבי אלעזר: דרבי יודא היא
וראוי לתובעו בראש השנה

רבי בא בשם רבי זעירא: בממון שהוא ראוי להאמינו, ומכיוון שהוא ראוי לתובעו, ראוי ליתן לו מעות, וכאן, הואיל והוא ראוי ליתן לו מעות ולא נתן, נעשית ראשונה מלווה

הרמב"ם פוסק את משנת השוחט את הפרה כפשוטה. הרמב"ד אומר שמהירושלמי עולה שמשנת השוחט את הפרה היא דעת רבי יהודה בלבד:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ה

שחט את הפרה וחלקה על דעת שהיום ראש השנה של מוצאי שביעית, ונתעבר אלול, ונמצא אותו היום סוף שביעית – אבדו הדמים, שהרי עברה שביעית על החוב. +/השגת הרמב"ד/ שחט את הפרה וחילקה וכו'. א"א אשתמיטתיה מאי דאמור בירושלמי דהאי מתניתין רבי יהודה היא, דאמר הקפת החנות הראשונה ראשונה משמט, אבל לרבנן כל הקפת החנות אינה משמטת, והא דפרה הקפת החנות היא. +

הרמב"ד מבין שרבי יהודה האומר שבמקרים מסוימים הקפת החנות משמטת הוא שאומר שדמי הפרה נשמטים גם הם.

כיצד הרמב"ם הבין את היחס בין המשניות? האם אין סתירה בין דבריו בהלכה יא ודבריו בהלכה ה?

מרכבת המשנה מסביר את הירושלמי לשיטת הרמב"ם:

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ה

לדרך רבנו הכי פירושו:

קס"ד דטעמא דמתניתין דאם החודש מעובר משמט, דכיוון דכסבור היה שהוא יום טוב ואכל הבשר בסעודת יום טוב, ואחר כך נגלה לו שלמחר יום טוב, חוזר ומקיף ממנו בשר לצורך סעודת מחר, ואתאן לרבי יהודה, דסבירא ליה ראשון ראשון משמט. אבל לרבנן קשה, דאכתי הקפת חנות היא! ולזה קאמר רבי אלעזר דאין הכי נמי, דמתניתין רבי יהודה היא ופריך דלרבי יהודה מי ניחא? אטו ראוי לתובעו בראש השנה, אפילו למאן דאמר ניתנה לתבוע ... ואם כן האיך קרינן ביה לא יגוש?

נסביר את השלב הראשון:

האדם קיבל בשר ביום טוב, מתוך הבנה שישלם אחרי יום טוב. למחרת חוגגים עוד יום של ראש השנה. אז הוא יחזור ויקנה עוד בשר. לפי רבי יהודה זה הופך את הבשר הקודם שלקח להלוואה, ולכן זה נשמט. כך רבי אלעזר מציע להבין את המשנה. הרב"ד סבור שכאן מסקנת הגמרא. אך הגמרא דוחה את ההבנה הזאת. הרי לא הייתה לו אפשרות לגבות את דמי הבשר בין זמן הלקיחה חמן שמיטת הכספים. זה דומה למלווה לעשר שנים. במקרה זה אין אפשרות לתבוע את החוב בזמן שמיטת הכספים, ולכן החוב אינו נשמט. אז גם אם נגדיר את הבשר שנלקח ביום הראשון כהלוואה, כשיטת רבי יהודה, עדיין אין הצדקה לאמירה שהחוב נשמט. לכן רבי אבא מציע הסבר אחר לדברים:

ומשני רבי בא דשפיר אתאן אפילו כרבנן דרבי יהודה, ושפיר קרינן ביה נמי 'לא יגוש', דהקפת בשר הוא סך מועט, דהוה ממון שהוא ראוי להאמינו, ולא שייך ביה 'לא תהיה לו כנושה', כיוון שראוי לתבועו וראוי ליתן לו מעות, פירוש: דוודאי כל אימת שיתבענו יתן לו מעות. וכיוון שכן, כאן דאגלי מלתא דחול הוא והוא ראוי ליתן לו מעות ולא נתן, הוה כזקף עליו במלווה

למה אדם מקיף בחנות ואינו משלם? מפני שהוא עושה קניות גדולות עבור המשפחה כולה, ולכן ישנה הסכמה שהחוב לא ייגבה עד שהקונה יהיה מוכן לשלם. לכן זה לא משמט – בגלל שהמוכר אינו תובע בכל עת. אבל הבשר שקנו עבור יום טוב זו לא כמות גדולה. אז למה הוא לא תובע? טכנית אין לו יכולת לתבוע. אז הם מסכימים שהשוחט יבקש את התשלום מתי שירצה. לכן אין השוואה בין המקרים: במקרה של הקפת החנות ישנה הסכמה שהמוכר לא יתבע את הכסף. במקרה של הבשר מוסכם שהתובע יתבע את הכסף. לכן חוב זה משמט.

ולפי"ז רבי בא מחלק דלא מקרי הקפת חנות אלא אם כן לא ניתן לתבוע מיד, דנמצא אין יכול לנגשו עד שימתין איזה זמן, אבל הקפת בשר, שניתן לתבוע מיד, כיוון שנודע שאינו יום טוב והוא סך מועט, קרינן ביה 'לא יגוש', ומשמט מיד אפילו לרבנן

מהר"י קורקוס מראה שכך הרמב"ם מבאר את המשנה:

רמב"ם על משנה מסכת שביעית פרק י משנה ב

אם היה חדש מעובר, ר"ל שהיה חדש אלול שלשים יום שנעשה היום שחשבו שהוא ראש השנה יום אחרון שבאלול, ונמצא שמכר בחוב בשנת השמיטה, לפי שלא חלקה אלא על מנת שימתין בדמיה הואיל ודימה שאותו היום יום טוב ואי אפשר למכור בו מכירה גמורה בפריעת הדמים, ועברה השמטה אחר כך הרי אותו החוב נשמט

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ה

ביאור דבריו: שכיוון שאינו יכול לפרוע בשעת המכר, כיוון שהוא בחזקת יום טוב, הרי הוא כאילו מכר על דעת שיהיו המעות חוב בידו עד שיוכל לתבוע אותם, ואם כן הרי זה זקפן עליו במלווה, ובזקפן במלווה מודו רבנן. ואם כן מתניתין אתיא ככולי עלמא, מדלא דמי להקפת חנויות שדרך להקיפו אפילו שיוכל לתבועו, אבל זה אינו מקיף אלא מפני שהוא יום טוב, ואינה הקפה רק בזקיפה במלווה

כאמור, בהקפת החנות המוכר נמנע מתביעת הקונה, למרות שטכנית הוא מסוגל לתבוע. אם כך, מדוע הוא אינו תובע? כנראה שמוסכם ביניהם לא לתבוע לעת עתה, בדומה למלווה לעשר שנים. גם הרדב"ז מסביר בדומה לכך.

הכסף משנה מסכים עקרונית, אך מתלבט מהו המוקד:

כסף משנה הלכות שמיטה ויובל פרק ט הלכה ה

שפיר עבד רבינו דפסקה למשנה זו להלכה, דפשטה בשלא הקיף ממנו אלא פעם זו על דעת לשלם לו קודם שיקח ממנו בהקפה פעם אחרת, דלדדברי הכל אם היה החודש מעובר משמט

עוד יש לומר שכיוון שאינו יכול לפרוע בשעת המכר מפני שהוא יום טוב הרי הוא כאילו לא מכר לו בהקפה, שאילו לא היה יום טוב היה פורעו מיד, ואם כן הוי כאילו זקפה עליו במלווה עד שיגיע עת שיוכל לתובעו, וכך נראה מדברי רבינו בפירוש המשנה, וכן נראה מהירושלמי

הכסף משנה מציע שני חילוקים: א. הקנייה מהשוחט היא קנייה חד פעמית, ולכן ברור שאין כאן דחיה ארוכת טווח של התשלום. ב. במקרה של הבשר התשלום נדחה מסיבה טכנית, ולא בגלל הסכמה על דחיית התשלום (בדומה לדברי מרכבת המשנה והר"י קורקוס).

אמנם המוקדים מעט שונים, אך העיקרון נראה זהה: התשלום לחנות נדחה באופן שיטתי, ולכן הוא מהותית אינו נתבע עד אחרי השמיטה. לעומת הבשר שהתשלום לו נדחה חד פעמית, או מסיבה נקודתית, אך מהותית עומד לתביעה בזמן השמיטה.

ברם, כל זאת לשיטת הרמב"ם. ראשונים אחרים מבארים אחרת:

חידושי הרשב"א מסכת כתובות דף נה עמוד א

במלווה הדבר תלוי, וכדתנן (שביעית פ"י) הקפת החנות אינה משמטת, רבי יהודה אומר: הראשון ראשון משמט, ותנן: שכר שכיר אינו משמט, ותנן: האונס והמפתה והמוציא שם רע וכל מעשה בית דין אין משמטין, ומפרש עלה בירושלמי דרבי מאיר היא, דאמר במלווה הדבר תלוי, וההיא דקתני התם 'השוחט את הפרה וחלקה בראש השנה, אם היה החדש מעובר משמט', בירושלמי אוקמוה כרבי יהודה, אבל לתנא קמא אינו משמט

הרשב"א מסביר שהקפת החנות אינה משמטת בגלל שהחוב אינו מבוסס על הלוואה, בדומה לשכר שכיר והחובות האחרים המובאים במשנה (הרשב"א הבין את הירושלמי כראב"ד). הרמב"ם מסביר את ההלכה הזאת באופן שונה:

רמב"ם על משנה מסכת שביעית פרק י משנה ב

וכן הקנסות שחייב ה' לאונס ומפתה ומוציא שם רע אינם חוב כשאר חובות, אלא הם קנסות מוטלים על אותו אדם לא יפטרנו אלא תשלום מה שחייבו ה' לשלם

נראה שיש כאן מחלוקת יסודית: לפי הרמב"ם כל חוב נשמי בשביעית, למעט חובות שהתורה ייצרה במיוחד (כמו האונס והמפתה), וכן חובות שמוסכם על הצדדים שלא ייגבו עד אחר השמיטה (כמו הקפת החנות). לפי הרשב"א רק הלוואות נשמטות, ולכן אונס ומפתה והקפת החנות אינן נשמטות. ברם, הרשב"א מסכים שניתן לזקוף את החוב כמלווה, ואת זה השמיטה תשמט.

כדברי הרשב"א מובא בתוספות (שם ד"ה בשביעית) רמב"ן (שם) ריטב"א (שם) ר"ן (שם) ועוד. הב"ח פוסק כשיטתם:

ב"ח חושן משפט סימן סז אות יט

ואני אומר הר"ן ז"ל בפרק אף על פי (כתובות כב א ד"ה לשביעית) כתב בפירוש דלא קיימא לן כההיא דהשוחט את הפרה וחלקה בראש השנה, דההיא רבי יודא היא, ואנן קיימא לן כרבנן דבמלווה הדבר תלוי, והסכים לזה דעת הר"ף (שם) וכן נראה ממה שכתב הרא"ש לשם ... דבמלווה הדבר תלוי וכך היא דעת רבינו (הטור) שלא כתבה לההיא דשחט את הפרה ולא כתב להך דהקפת חנות אלא לחלק בין זקפה במלווה ללא זקפה

שולחן ערוך חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף יד

הקפת (פי' שקנה באמנה) חנות, אינה משמטת. ואם זקפה עליו במלווה, משמטת ומקרי זקיפה משעה שקבע לו זמן לפרעו (טור והרא"ש פקק השולח). ויש אומרים למקרי זקיפה מיד שכתב בפנקסו כל החשבון ביחד

סעיף טו

שכר שכיר, אינו משמט. ואם זקפו עליו במלווה, משמט.

סעיף טז

קנס של אונס ומפתה ומוציא שם רע, אינם משמטים. ואם זקפם במלווה, משמטים. ומאימתי נזקפים, משעת העמדה בדין.

האם תשלום בצ'ק משמט?

שו"ת שבט הלוי חלק ט סימן רצא

שאל מעלת כבודו בעניין לווה שנתן שק למלווה ועדיין לא גבאו, האם שמיטה משמטת את החוב או לא? האם נחשב על ידי שק החוב כגבוי, כיוון שבידו לממש את הפרעון, או דילמא, כיוון דבפועל עדיין אין דבר שווה ממון בידו, לאו כגבוי דמי?

השאלה כאן היא השאלה ההפוכה: אדם קיבל צ'ק מאדם החייב לו כסף. ניתן לראות בכך פרעון של החוב. אך הצ'ק אינו סחיר בפני עצמו. יש צורך לגבות את דמיו מהבנק. האם הצ'ק נחשב לפרעון החוב, או רק אמצעי לפרעון? אם החוב כבר פרוע, ודאי שהוא לא יישמט. אם החוב אינו פרוע, יתכן ויהיה אסור לגבות את הצ'ק!

דעת תורה נותן דאינו משמט, דשק העומד להיפרע שווה כסף בידו או על ידי שיפרע בעצמו, או על ידי שיכל למכרו או לתתו לאחר בשווה כסף, ונקרא שפיר של אחיך בידך

הרב שטרנבוך חולק:

תשובות והנהגות כרך ג סימן תמוז

קנה בחנות או לווה כסף ונתן תמורתו צ'ק לתאריך שלפני ראש השנה, הנה אם המוכר עדיין לא שלח לבנק את הצ'ק לגבייה, או שהעבירו לאחר ועדיין לא נגבה בבנק, ראוי לחשוש שהוי הלוואה ומשמט, דגדר צ'ק הוא רק הוראה לבנק לשלם, ועל כן נשאר עדיין בחובו וממילא משמט, ויהא אסור לגבות החוב ללא פרוזבול

לסיכום:

הלוואה שזמן פרעונה נקבע אחרי השמיטה

האם הלוואה שזמן פרעונה נקבע אחרי השמיטה נשמט? במסכת מכות (דף ג ע"א) מובאות שתי גרסאות בדברי רב יהודה בשם שמואל בשאלה זו. רוב מוחלט של הראשונים והפוסקים פוסקים כלישנא בתרא, שחוב שזמן פרעונו נקבע אחרי השמיטה משמט.

סתם הלוואה

הלכה היא (שולחן ערוך חושן משפט סימן עג סעיף א) שהמלווה את חברו ולא קבע זמן לפרעון, אינו רשאי לתובעו במשך שלושים הימים שאחרי מתן ההלוואה. האור זרוע פוסק שמלווה את חברו באלול של השנה השביעית ולא קבע זמן לפרעון, החוב לא יישמט, מכיוון שאינו רשאי לתבוע את החוב בזמן שמיטת הכספים. בדבר אברהם פוסק כדבריו. הב"ח חולק על כך. התומים מסביר שאמנם אינו מקובל ואינו נכון לתבוע את ההלוואה במשך שלושים הימים הללו, אך אם תפס, אין מוציאיים ממנו. כלומר – החוב בתוקף, פשוט אינו מקובל לתבוע באותה עת. בדומה לכך, הרמב"ם פוסק שאם הלווה קבע עם המלווה שלא יתבע את החוב עד אחרי השמיטה, אך לא הגדירו שזמן הפירעון חל רק אחרי השמיטה, החוב נשמט. המהר"י קורקוס מסביר בדיוק באותו האופן: המלווה בוחר לא לתבוע את החוב, אך החוב בתוקף, ולכן הוא נשמט. הגרש"ז מוציא נפקא מינה נחמדה מהרמב"ם הזה: אם סניפי הבנק סגורים בערב ראש השנה, האם נאמר שההלוואות אינן נשמטות, מכיוון שאינו יכול לתבוע בזמן שמיטת הכספים? אומר הגרש"ז: ודאי שלא. אם החוב בתוקף, ופשוט כרגע אין אפשרות לתבוע את החוב, הוא נשמט.

התנייה שהשמיטה לא תשט

במסכת מכות (דף ג ע"ב) הגמרא מביאה מימרא בשם שמואל בו הוא אומר כך: אם אדם קבע עם חברו שהשביעית לא תשט – השביעית משמטת. אך אם קבע שהוא, אישית, לא יתבע את חובו בשביעית – השביעית איננה משמטת. הגמרא משווה את זה להגדרה שרב ענן נותן ביחס להתנאה על אונאה: יש הבדל בין אם אמר "על מנת שאין בו אונאה" לבין אמירה "על מנת שאין לך עלי אונאה".

בעלי התוספות מסבירים שהמתנה "על מנת שהשביעית איננה משמטת" או "על מנת שאין בו אונאה" מנסה להגדיר את דיני התורה, ואין אפשרות לעשות את זה. אבל אם אומר "על מנת שאין לך עלי" או "על מנת שלא תשטני בשביעית", המלווה מבקש מהלווה לוותר על זכויות אישיות המוקנות לו, ועל כך אפשר להתנות.

מלשון רש"י נשמע שהתנאי "שלא תשטני בשביעית" מתנה על ההלוואה.

מהריטב"א נשמע שבאופן אישי הלווה בוחר לוותר על זכות שיש לו. אין כאן תנאי על ההלוואה, אלא תנאי על התנהלותו של הלווה.

מהו המנגנון המאפשר להתנות שההלוואה לא תישט? למדנו שלושה ביאורים:

- א. לפי הריטב"א, רבי עקיבא איגר ומשמרות כהונה – התנאי הוא שאם לא יתן לו את הכסף במתנה לאחר השמיטה, למפרע הכסף יהיה כדין פקדון או גזל, שאינו נשט בשביעית.
- ב. לפי העולה מהרמב"ם (וכך משמע מהסמ"ע והקצות המובא בגר"ש רוזובסקי) – התנאי הוא שאם לא ישלם עד שמיטת הכספים, תחול התחייבות חדשה המחייבת את הלווה בסכום זהה להלוואה.
- ג. לפי הגר"ח – התנאי מעצב את ההלוואה כבר עכשיו כהלוואה שהשביעית איננה משמטת.

היחס בין התנאי שלא יישט והגדרת זמן הפרעון

הקצות אומר שאין הבדל עקרוני בין שתי ההלכות שלמדנו. בשתיהן המלווה מתנה עם הלווה שיפרע אחרי השמיטה, בין אם קבע זמן פרעון אחרי השמיטה, ובין אם התנה שהשמיטה לא תשט. הוא אומר שכל הצורך של הגמרא להבחין ביניהם הוא לפי שיטת שמואל, המגביל את היכולת להתנות תנאים שבממון כנגד דין התורה. אך לפי רב אין צורך בשתי ההלכות הללו. הוא ממשיך ואומר שמתעם זה הרי"ף משמיט את הסוגיה כליל. הרי"ף אומר שניתן להתנות תנאים ממוניים כנגד דין התורה, ולכן אין לו צורך לפרט, לא את התנאי הזה ולא את התנאי הזה, במסגרת הסוגיה שלנו.

יתכן ולדבריו תהיה נפקא מינה לעניין סתם הלוואה שלושים יום. מכיוון ששם אין תנאי מפורש המעכב את התשלום, הלוואה זו לא תישט!

הנחל יצחק חולק על כך ואומר שכאשר אדם קובע שזמן הפרעון הוא בעוד עשר שנים, הוא אומר שהוא לא ישלם בעשור הקרוב. האם הוא יפרע לאחר מכן? יתכן שלא. תלוי אם המלווה עשה פרוזבול, וכדו'. כלומר: אין קשר בין התנאי שישלם אחר השמיטה, לבין העיקרון שאם החוב אינו בתוקף בזמן שמיטת הכספים הוא אינו נשט.

פקדונות עו"ש

האם הכסף שאנו מפקידים בבנק נשט בסוף השביעית? מצד אחד, אנו מתייחסים אליו כמופקד. בפועל, הבנק משתמש בכסף הזה, ונותן לנו כסף אחר.

עסקנו במספר ראיות ודיונים:

- א. בדיון הכללי אם חברה בע"מ נחשבת "ישראל" לעניין הלכות שונות. הגר"ש"ז פוסק לצרף את ההתלבטות הזו לספקות בעניין שמיטת כספים.
- ב. הלוואה בלשון פיקדון: המהרי"ק פוסק שאם המלווה ניסח את שטר ההלוואה בלשון פקדון, משמע שהסכים שתחול עליה דיני פקדון, שאינו משט, ולא דיני הלוואה. הרמ"א פוסק כדבריו. על פניו דין זה דומה לדיון שלנו: אנו אומרים שאנו מפקידים, ולא מלווים לבנק. מצד שני, ודאי שאיננו מנסחים כך בכדי שיחולו הצדדים ההלכתיים של ההלוואה.

הראש יוסף מתייחס לכסף המופקד אצל סוחר, אך הצדדים יודעים שיתכן ולסוחר יהיה צורך להשתמש בכסף. הוא מציע להשוות למקרה של המהרי"ק, אך אומר שבמקרה זה לא בחרו בלשון הפקדה בכדי להגדיר את הכסף הלכתי כפקדון בדווקא. הוא ממשיך ואומר שפקדון בהגדרה לא "נוגשים", אלא פשוט אוספים את מה ששלנו. לאור זאת הוא מציע שפקדון הוא כל דבר שלא נוגשים. במקרה שלו אמנם הכסף ניתן כפקדון, אך יתכן שהכסף לא יימצא בשעה שיבוא לתבוע אותו. לכן הוא אומר שבמקרה זה תתכן נגישה.

מהו הדין בבנק? מצד אחד, ודאי שהבנק ממציא כסף אחר. מצד שני, בתודעה של כולם (הבנק והלקוחות) הלקוח "מושך" את ההפקדה שהפקיד, ואינו גובה את החוב. איננו מעלים על דעתנו שלבנק לא יהיה כסף לתת ביום פקודה. עסקא: במסכת בבא מציעא הגמרא אומרת שלצורך דיני ריבית, כסף שניתן להשקעות יוגדר כחציו הלוואה וחציו פקדון. לאור זאת המהר"ם אומר שהחצי פקדון יישמט בשביעית. השו"ע פוסק כדבריו, וכן התפארת יעקב. הרדב"ז חולק, ואומר שהגדרנו את העסקא כך לצורך דיני ריבית, אך יש כאן השקעה, לא הלוואה. הראיה שאנו מצפים מהשליח להשקיע את הכסף, למרות שזו הלוואה! התומים והקצות פוסקים כדבריו. אם כך, חז"ל מגדירים את הכסף כהלוואה, אך הרדב"ז אומר שיש להתייחס לכסף כפקדון, למרות שמוציאים את הכסף בפועל. בחשבון עו"ש המצב עוד יותר פשוט: הכסף נקרא בפי כל "מופקד", ואיש אינו קורא לו "הלוואה". אמנם ישנה הסכמה שהבנק ישקיע את הכסף, אך מבחינות רבות הבנק אמור להתייחס לכסף כפקדון, עוד יותר מהמקרה של עסקא. לכאורה מדברי הרדב"ז ברור שנגדיר את העסקא כפקדון, ולא הלוואה. לפי המהר"ם יש מקום להתלבט.

למעשה הגר"ש אומר להחמיר לכתחילה לעשות פרוזבול על חשבון העו"ש, אך בדיעבד אומר שניתן לצרף את הספקות הקודמים וחשבון העו"ש לא יישמט.

חובות שאינן תוצאה של הלוואה

המשנה (שביעית פרק י משנה א) אומרת שהקפת החנות אינה משמטת, עד שעושים ממנה מלווה. רבי יהודה חולק ואומר שרק החוב האחרון אינו נשמט, הקודמים נשמיים.

במשנה ב' נאמר שאם אדם שחט בהמה בראש השנה וחילק אותה בין שכניו, חובו של האדם שקיבל חלק מהבהמה נשמט. לכאורה קבלת חלק מהבהמה זו הקפת החנות, כיצד יתכן שבמשנה א' נאמר שהקפת החנות אינה משמטת, ובהלכה ב' נאמר שהיא משמטת?

הרמב"ם פוסק שהקפת החנות אינה משמטת, וכן פוסק את משנת הפרה כפשוטה. הראב"ד אומר שמהירושלמי נשמע שהמשנה מתאימה לדעת רבי יהודה, ואם כך היא איננה להלכה. מרכבת המשנה מסביר את הירושלמי בצורה שונה:

ראשית, ההנחה היא שהאדם קנה את הבשר ביום הראשון של ראש השנה, ולאחר מכן התברר שראש השנה הוא למחרת. סביר שהוא קונה בשר שוב ביום השני. לכן לפי רבי יהודה החוב הראשון נזקף כמלווה, ונשמט. עד כאן הבנת הראב"ד. אך הירושלמי ממשיך ומקשה על כך: לא הייתה אפשרות לנגוש את החוב, שהרי חשבו שאותו היום הוא יום טוב. אם כך, לא התקיים כאן "לא יגוש", ואין הצדקה שהחוב יישמט!

לכן רבי בא מבחין בין החובות בצורה שונה: הקפת החנות בדרך כלל נובעת מהסכמה שאדם אינו יכול לשלם את חובותיו כל הזמן. ישנה הסכמה בין המוכר והקונה לא לתבוע את החוב לעת עתה. לכן החוב אינו נשמט: מפני שזה כהתנו ביניהם שלא יתבע. אך אם המוכר לא היה יכול לתבוע את החוב מסיבה חיצונית (כמו שאותו היום הוא יום טוב), החוב עומד לנגישה, פשוט טכנית אין אפשרות לנגוש. לכן החוב נשמט המקרה זה. כך גם משמע מלשון הרמב"ם בפירוש המשנה. הכסף משנה מסכים, ומתלבט אם המוקד הוא שהקנייה מהשוחט היא אירוע חד פעמי, או בגלל הדחיה הטכנית.

כל זאת לשיטת הרמב"ם. הרשב"א מבאר אחרת. הוא מסביר שהקפת החנות אינה משמטת בגלל שהחוב אינו מבוסס על הלוואה, בדומה לשכר שכיר והחובות האחרים המובאים במשנה.

אם כך, לפי הרמב"ם כל חוב נשמט בשביעית, למעט חובות שהתורה ייצרה במיוחד (כמו האונס והמפתה), וכן חובות שמוסכם על הצדדים שלא ייגבו עד אחר השמיטה (כמו הקפת החנות). לפי הרשב"א רק הלוואות נשמטות, ולכן אונס ומפתה והקפת החנות אינן נשמטות. ברם, הרשב"א מסכים שניתן לזקוף את החוב כמלווה, ואת זה השמיטה תשמט. כדברי הרשב"א מובא בתוספות (שם ד"ה בשביעית) רמב"ן (שם) ריטב"א (שם) ר"ן (שם) ועוד.

ביחידה זו למדנו אלו חובות נשמיים בשמיטת הכספים. בשתי היחידות הבאות נעסוק בתקנת הפרוזבול.